

A FAKTIVITÁS ÉS A MONDAT INFORMÁCIÓS SZERKEZETI VISZONYAI

ÜRÖGDI BARBARA

0. Bevezetés¹

Az alárendelt mondatok szintaktikai és szemantikai különbségeivel a közelmúltban sokat foglalkozott a generatív szakirodalom, különös tekintettel a beágyazott mondatok belső szerkezetére és komplexitására. Ebben a rövid tanulmányban az alárendelt mondatok egy altípusára – a tárgyi mellékmondatokra – fogok összpontosítani, pontosabban arra a kérdésre, hogy a főige és az alárendelt mondat szemantikai/pragmatikai, információs szerkezeti viszonya milyen módon befolyásolja az összetett mondat szintaktikai tulajdonságait.

1. A faktív/nonfaktív megkülönböztetés a szakirodalomban

A faktivitás a propozíciókat szelektáló igék körében értelmezett fogalom. Ezek az igék szintaktikailag egy finit alárendelt mondatot kívánnak meg bővítményként. Faktívnek azokat az igéket nevezzük, amelyek *előfeltételezik* a bővítményüként megjelenő propozíció igazságát; azaz, ha az alárendelt mondat nem igaz (vagy legalábbis a beszélő nem tételezi fel, hogy igaz), akkor az összetett mondat furcsa lesz. Ilyen igék többek között az alábbiak:

- (1) *#Péter sajnálja/emlékszik/tudja, hogy Petra nem tudott eljönni a partira, pedig a lány már órák óta ott áll a sarokban.*

A nonfaktív igék ugyanakkor nem implikálnak ilyen előfeltevést, és a beszélő gyakran egy másik személynek (a főmondat alanyának) tulajdonítja az alárendelt állítást:

- (2) *Péter azt hiszi/mondta/állítja, hogy Petra nem tudott eljönni a partira, pedig a lány már órák óta ott áll a sarokban.*

¹ Köszönettel tartozom Kenesei István szerkesztőnek és egy névtelen bírálónak a dolgozatom végleges változatához nyújtott, rendkívül alapos segítségükért.

A szemantikai különbség a két igeosztály között világos: míg a faktívoknál a beszélő felelős az alárendelt mondat igazságáért csakúgy, mint a főmondatéért, a nonfaktívoknál a felelősség a mátrix alanyra hárul, és a beszélő ily módon eltávolítja magát az alárendelt propozíciótól.

Kiparsky és Kiparsky (1970) munkája óta széles körben elfogadott tény, hogy a faktivitás hatással van az összetett mondat szintaxisára is. Cikkükben a szerzők amellet érvelnek, hogy a főige szemantikai osztálya (faktív, ill. nonfaktív) nem csupán az alárendelt mondat értelmezését határozza meg (a faktív igék preszupponálják a bővítményükként álló propozíció igazságát, míg a nonfaktív igék nem), hanem az ige szubkategorizációs tulajdonságait is. Állításuk szerint a faktív igék komplexebb vonzatot kívánnak meg – ez magyarázza többek között az ún. faktív sziget jelenséget is, azaz hogy a faktív igék komplementuma sok nyelvben gyenge sziget.² Íme egy klasszikus angol példa:

- (3) *When_i does Peter think/*regret (that) Petra left t_i?*
mikor_i segédige Péter **gondolja/sajnálja** hogy Petra elment t_i
'Mikor_i gondolja/sajnálja Péter, hogy Petra hazament t_i?'³

A szerzők – ahogy a cikk címe, *Fact* (Tény), is utal rá – azt állítják, hogy a faktív igék komplementuma azért „nagyobb”, mert tartalmaz egy névszói fejet a CP fölött, amelynek az előfeltevés, azaz a tényként való megjelenítés a szemantikai hozzájárulása. Eszerint a faktív sziget tulajdonképpen egy komplex NP szigethez lenne hasonló.

Az elmúlt években egyre inkább tért nyer az ellenkező álláspont (l. többek között deCuba és Ürögdi (2001); McCloskey (2005); Haegeman (2006); deCuba (2006); Ürögdi és deCuba (2007)), miszerint épphogy a nonfaktív igék bővítménye tartalmaz egy extra projekciót. Az ilyen típusú elemzés szerint a fenti szigetjelenség azzal magyarázható, hogy a nonfaktív

² Gyenge szigetnek azokat az összetevőket nevezzük, amelyekből nehéz, de nem lehetetlen a kiemelés. Az ilyen szigetekből általában ki lehet vinni az argumentumokat (tárgy és egyéb vonzatok) és sokszor a specifikus adjunktumokat is (pl. a *melyik* kérdőszó) de a nem-specifikus adjunktumok (pl. a *hogyan*) kiemelése lehetetlen.

³ A mondatok releváns értelmezése az, amikor az időhatározót az alárendelt mondatban értelmezzük – ezt jelöli a kérdőszó nyoma az alárendelt VP-n belül. A magyarban egyik glossza sem igazán jólformált. Erre a kérdésre a későbbiekben még visszatérek.

igék komplementuma tartalmaz egy funkcionális réteget (amelynek mivoltával kapcsolatban a fenti szerzők különféle javaslatokat tesznek) és ez a projekció ad helyet a kimozgatásnak. Ugyanakkor számos további jelenség is arra mutat, hogy a nonfaktív igék komplementuma a „nagyobb” – hely hiányában ezt csupán a legmeggyőzőbb példával illusztrálok alább.⁴ A svédben és az angolban is belátható, hogy a nonfaktív igék bővítményén belül, pontosabban az alárendelt CP bal szélén megengedettek olyan mozgások, amelyeket a faktív igék alatt nem lehet végrehajtani:

(4) **Svéd V2-mozgatás**

a.	<i>Rickard sa/ångrade</i>	<i>att</i>	<i>han</i>	<i>inte</i>	<i>var</i>	<i>hemma</i>	
	Rickard	mondta/sajnálta	hogy	ő	nem	volt	otthon
b.	<i>Rickard sa /*ångrade</i>	<i>att</i>	<i>han</i>	<i>var</i>	<i>inte</i>	<i>hemma</i>	
	Rickard	mondta/sajnálta	hogy	ő	volt	nem	otthon

’Rickard azt mondta/sajnálta, hogy nem volt otthon.’

Mivel a svédben a tagadás helye jelöli a VP bal szélét, a fenti példák azt mutatják, hogy míg a nonfaktív „mondta” alatt lehetséges a V2-mozgatás⁵ (azaz az ige a második pozícióban szerepel az alany után), addig a faktív *sajnálta* alatt nem (az ige a VP-ben marad). A V2-mozgatás hagyományos elemzése szerint ilyenkor az ige a C pozícióba megy fel, az őt megelőző elem pedig a CP specifikálójába. Ez a mátrix mondatban nem jelent problémát, hiszen nincs kötőszó. Ezzel szemben az alárendelt mondatban ezt úgy lehet előállítani, ha feltesszük, hogy a kanonizált CP-rétegen kívül még egy projekció rendelkezésre áll – de csak a nonfaktív igék alatt:⁶

⁴ Az idézett szerzők mindegyike felhoz még számos példát, amelyek arra mutatnak, hogy a nonfaktív alárendelt mondatokban több hely van. A „több hely” részleteit illetően már koránt sincs megegyezés a szerzők között.

⁵ Az, hogy az alárendelt mondatokban – a főmondatokkal szemben – miért nem kötelező a V2-mozgatás, nyitott kérdés, bár alább még visszatérek arra a lehetséges válaszra, miszerint amikor nincs V2 mozgatás egy nonfaktív igének alárendelt mondatban, akkor a (4’)-ben megjelenő XP sincs jelen. Ürögdi és deCuba (2007) szerint ez azért van, mert a CP feletti funkcionális projekció megjelenése az alárendelt mondat és a főmondat információs szerkezeti viszonyától (nem pedig a mátrix ige faktivitásától) függ, és ezért vannak olyan helyzetek, amikor egy nonfaktív ige komplementuma egyszerű CP, nem pedig a komplexebb változat.

⁶ Erre a problémára javasolja megoldásként a CP-rekurziót többek között Vikner (1995) és Holmberg (1983). A CP-rekurzió kritikája és továbbfejlesztése: deCuba (2006). A jelen tanulmány szempontjából ezen elemzések részletei nem lényegesek.

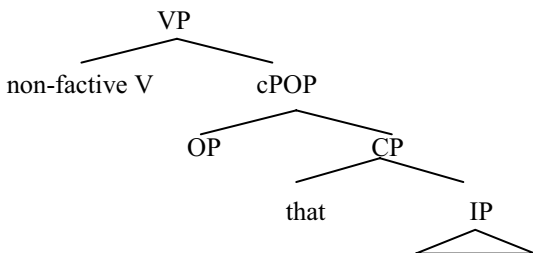
- (4') Beágyazott V2 mozgatás:
 sa / *ângrade [XP att [CP han var [IP inte hemma]]]
 Nincs beágyazott V2:
 sa / ângrade [CP att [IP han inte var hemma]]

Hasonló, az alárendelt CP bal perifériáján belüli mozgatási lehetőséget angolban is találunk:⁷

- (5) **Angol *negative preposing* [negatív kifejezések előrevitele]**
 a. *Peter thought that never would he be happy.*
 Péter gondolta hogy soha segédige ő lenni boldog
 b. **Peter regretted that never would he be happy.*
 Péter sajnálta hogy soha segédige ő lenni boldog
 'Péter azt gondolta/sajnálta, hogy soha nem lesz boldog.'

A fenti példák azt mutatják, hogy a nonfaktív ige alatt szabadabb mozgatás lehetséges, mint a faktív komplementumban. Ez arra enged következtetni, hogy a grammatikus (4b) és az (5a) mondatokban valóban több hely van az ige alatt, ami lehetővé teszi ezeket a mozgatásokat, csakúgy, mint a nonfaktív igék komplementumából való könnyebb kimozgatást. Egy viszonylag semleges megoldást választva deCuba (2006) például azt állítja, hogy a fenti nonfaktív példákban egy funkcionális projekció ékelődik az ige és a CP közé, míg a faktív igék közvetlenül egy CP-t szelektálnak:

(6) **A nonfaktív mondat releváns része:**

⁷ Heycock (2000) alapján.

Eszerint az elemzés szerint a cP fejében egy ún. „assertive operator” ül (Nichols 2001) amely a kontextusváltásért felelős, azaz bevezet egy új beszélőt, aki a főmondat alanyával (és nem a beszélőjével) azonos. Az operátor tehát szemantikai szempontból egy jelölt értelmezést hoz létre – illetve ezzel magyarázható, hogy a nonfaktív igéknek alárendelt mondatok sok szempontból főmondati tulajdonságokat mutatnak: hiszen a főmondatoknak is jellemzője, hogy kódolják a beszélőt, és hozzá képest, az ő kontextusában helyezik el a propozíciót. A faktív igék alatt nincs ilyen kontextusváltás, mivel az általuk szelektált propozíciót a főmondat beszélője igaznak tételezi fel.

A deCuba-féle elemzés két fontos szempontból hasonlít a többi fent idézett szerző javaslatához. Az egyik, hogy kénytelen az igéket két alapvető szemantikai osztályra – faktív és nonfaktív igékre – osztani, és ezt a szemantikai tulajdonságot valamiféle jegyként megjeleníteni a szintaxisban. A továbbiakban ez ellen az osztályozás ellen szeretnék (a hely hiánya miatt vázlatosan) érvelni. Megmutatom, hogy az igék illetően szétválasztása empirikus szempontból nem állja meg a helyét a szintaxisban. A magyar adatok alapján felvázolok egy olyan elemzést, amely nem az ige típusától, hanem az összetett mondat információs szerkezeti viszonyaitól teszi függővé, hogy komplex cP vagy egyszerű CP lesz-e az ige vonzata. Pontosabban azt a javaslatot teszem, miszerint a fenti ábrán cP elnevezésű funkcionális projekció abban az esetben dominálja a CP-t, amikor az alárendelt mondat egy új propozíciót ad hozzá a kontextushoz, és ily módon ő képviseli a mondatban a főállítást. Egy új propozíció hozzáadása maga az állítás aktusa (akár a beszélő, akár a beszélő által idézett alany által). Alapesetben ez a nonfaktív igéknél áll, míg a faktív igék bővítménye csupán megemlíti egy kontextuálisan adott, a diskurzusban (explicit vagy implicit módon) jelenlevő propozíciót, amely ily módon nem rendelkezik a Krifka (1999) értelmében vett „állítóerővel” (assertive force). Az ilyen mondatokat, amelyek - bár propozíciót fejeznek ki - a propozíciót csupán megemlítik (nem pedig állítják) Krifka „mondatgyököknek” (sentence radical) tartja. Egy ilyen mondatgyök tulajdonképpen referáló kifejezés, amely történetesen egy propozícióra utal. Elemzésem szerint egy ilyen, illokúciós erő nélküli mondatgyök szintaktikai megjeleníté-

se a CP, míg az állított propozíciók ennél komplexebbek, cP kategóriájúak.⁸ Alább bemutatok ugyanakkor olyan eseteket is, amikor ez a különbség nem esik egybe a faktív/nonfaktív megkülönböztetéssel.

Ez a megközelítés elméleti szempontból is szerencsésebb, mivel a „faktivitás” egy erősen szemantikai természetű jelenség, amelytől nem várnánk, hogy olyan markáns szintaktikai következményei legyenek, mint pl. a mozgathatóság. Az információs szerkezeti prominencia-viszonyok ugyanakkor rengeteg más szintaktikai folyamatban is szerepet játszanak, nem kizárólag ennek a jelenségnek a magyarázata kedvéért kellene feltételezni, hogy relevánsak a szintaxis számára (gondoljunk például a magyarban a fókusz – akár kontrasztív, akár információs fókusz – felmozgatására az ige előtti pozícióba).

Egy másik, az előzővel összefüggő de implicit feltételezés, amely szinte minden, a témával foglalkozó cikk alapjául szolgál (beleértve a Kiparsky és Kiparsky-féle eredeti tanulmányt is), hogy bármi legyen is a különböző tárgyi alárendelt mondatok viselkedése közti különbség magyarázata, ez a magyarázat mindenképpen a CP-k, illetve a CP-ket vonzó igék környékén keresendő. Ennek a feltételezésnek az a motivációja, hogy a faktivitás a CP-k és az őket szelektáló igék körében értelmezett fogalom, azaz egy faktivitás-alapú megközelítésnél fel sem merül annak a lehetősége, hogy a vizsgált jelenségnek létezhetnek rokonai más kategóriák körében is. Egy információs szerkezetre alapozó elemzés ugyanakkor megnyitja annak a lehetőségét, hogy analógiákat keressünk más kategóriájú vonzatok között. Eszerint a megközelítés szerint a nonfaktív vonzatok nem azért jelöltek szintaktikailag, mert egy nonfaktív ige vonzza őket, hanem azért, mert jelölt információs szerkezeti pozíciót töltenek be, pontosabban ők képviselik az adott mondatban az információs fókuszot/főállítást. Az összegzésben megemlítem ennek az elképzelésnek egy lehetséges kiterjesztését más kategóriák körében.

⁸ McCloskey (2005) elemzése (amelyben az alárendelt kérdésekkel foglalkozik) ebben a tekintetben gyakorlatilag azonos az általam javasoltakkal. McCloskey a CP-t domináló funkcionális projekciót konkrétan az illokúciós erő megjelenítőjének tartja, amely egy mondatgyököt beszédaktussá (esetében egy kérdést kódoló CP-t valódi kérdéssé) alakít. Haegeman (2006) ugyanakkor többek között abban látja a „redukált” és „teljes” CP-k közötti különbséget, hogy az utóbbi tartalmaz egy olyan projekciót, amely a beszélőt kódolja (speaker deixis). Az ilyen típusú elemzések megegyeznek abban, hogy a nonfaktív igék komplementuma bizonyos tekintetben (mind szemantikailag, mind szintaktikailag) főmondati tulajdonságokkal bír.

2. Hol van a vízvázlatzó a magyarban?

Első látásra a magyar is ékes bizonyítékot szolgáltathat egy olyan megközelítés számára, amely a nonfaktív igék komplementumát tekinti komplexebbnek:

- (7) a. Péter azt **hiszi**, (hogy) Petra nem jött el a partira (pedig ott áll a sarokban).
b. Péter (*azt) **sajnálja**, hogy Petra nem jött el (#pedig ott áll a sarokban).

A fenti két mondat azt mutatja, hogy a nonfaktív *hiszi* ige komplementuma nem preszupponált (azaz: jól megfér egy olyan folytatással, ami ellentmond az alárendelt mondatnak), míg a *sajnálja* ige előfeltételezi a komplementum igazságát (azaz: nem enged meg neki ellentmondó folytatást). Ez a szemantikai tulajdonság a látható szintaxisban első megközelítésben azzal korrelál, hogy a nonfaktív ige igemódosítói pozíciójában⁹ megjelenik az *azt* névmási elem, míg a faktív mondat főigéje neutrális (nem fókuszos) esetben nem áll igemódosítóval.¹⁰ Mivel az *azt* a (7a) példában

⁹ Az egyszerűség kedvéért az ige előtti nem-kontrasztív (információs fókusz) pozíciót „igemódosítói pozíció” néven említem. Ezzel nem feltétlenül foglalkozok állást emellett (ill. azzal szemben), hogy az igemódosító és a kontrasztív fókusz két külön pozícióban foglalja helyet a szintaxisban. Könnyen elképzelhető olyan elemzés is, miszerint éppen az ige előtti pozíciót betöltő elem tulajdonságai (predikatív ill. referenciális) határozzák meg, hogy ez az elem információs fókusz (azaz: a fő állítás része) vagy kontrasztív fókusz értelmezést kap-e.

¹⁰ Tény, hogy a faktív mondatokban is állhat *azt* olyan esetekben, ha az alárendelt mondat egésze vagy valamely része kontrasztív fókusz vagy más jelölt logikai funkciót hordoz (l. Kenesei 1992) – ilyenkor nincs különbség a faktív és a nonfaktív igékkel alkotott mondatok között:

(i) *AZT sajnálom/mondtam, hogy esett az eső (nem pedig azt, hogy olyan sokan voltak).*

(ii) *AZT sajnálom/mondtam, hogy PÉTER nem jött el (nem pedig azt, hogy Petra).*

Van okunk azonban feltenni, hogy ez az *azt* más szerkezetben generálódik, mint az igemódosítóként álló *azt* – a két megjelenési környezetnek egészen más tulajdonságai vannak, ami összefügg azzal, hogy az (i-ii) alatti *azt* asszociátuma egy referáló kifejezés, amire rá lehet mutatni, nem pedig egy predikatív szerepű elem (információs fókusz). A fókusz, kontrasztív topik vagy akár ige utáni hangsúlyos helyzetben megjelenő *azt*-ről könnyen elképzelhető, hogy a CP-vel koindexált de vele összetevőt nem alkotó expletívum, Kenesei (1992) elemzése nyomán. Erre mutat az is, hogy (ugyancsak Kenesei (1992) megfigyelése) az ilyen helyzetben álló *azt* (szemben az igemódosítói pozícióban álló *azt*-tal) helyettesíthető az alárendelt mondat egy elemével (ami az esetet is felveszi, hasonlóképpen az angolban az *it* expletívummal alternáló elemekkel) – azaz: az ilyen fókuszált *azt* jelenléte nem kötelező, más testes elem is kitöltheti a kötelezően hangzó pozíciót:

(iii) *PÉTERT sajnálom, hogy nem jött el.* (vö. (ii))

Erről a kérdésről l. még a 18. lábjegyzetet.

intuitív módon az alárendelt mondatra utal, azt képviseli az igemódosítói pozícióban, adja magát az az elemzés, miszerint ez az elem a más nyelvek esetében már feltételezett komplex cP megjelenésével kapcsolható össze. Bárhonnan eredjen is az *azt*, az világosan látszik, hogy a (7a) mondat egy plusz elemet tartalmaz a (7b)-hez képest, ami egy olyan elemzésnek kedvez, amely a nonfaktív esetet tekinti jelöltebbnek.

A szemantikai vetületet félretéve viszonylag általános az a nézet, miszerint a (7a) példában szereplő *azt* valamilyen módon az alárendelt mondat asszociátuma. Egyes elemzések szerint az *azt* valójában a mátrix ige tárgya, egy komplex DP feje, amely a beágyzott CP-t képviseli az igemódosítói pozícióban. (l. Kenesei 1992, 1994; É. Kiss 2002). Erre utal az *azt*-on megjelenő tárgyeset is. Erre alapozva deCuba és Ürögdi (2001) elemzése szerint az *azt* névmást pontosan a nonfaktív igék által szelektált cP fejében generáljuk, ahol – mivel tárgyi pozícióban indul – tárgyesetet kap, majd felvisszük az igemódosítói pozícióba (bár ennek a pontos módja és motivációja az említett cikkben elég homályos).¹¹

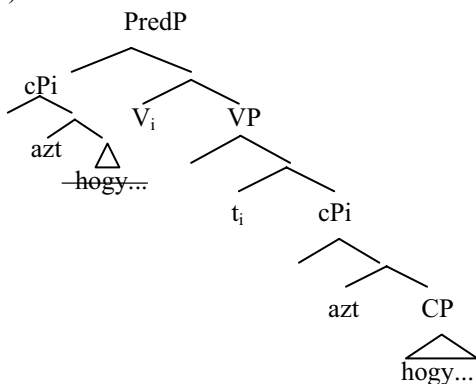
A jelen tanulmányban a (7a) példának a következő szerkezetet javaslom:

¹¹ Nem egészen világos ezen kívül, hogy pontosan milyen kategóriájú elem is az *az* tő, amihez a tárgyrag járul. Bár némileg analógnak tűnik az angol *it* típusú expletív névmási elemekkel, a magyarban számos érvet lehet találni amellet, hogy az *az* valamiféle azonosító (deiktikus) funkciójú predikátum. Erre utal többek között az, hogy igenlő válaszként használatos névszói predikátumok helyett:

(i) – *Péter gazdag/tanár?* – *Az.*

Ezzel a kérdéssel itt hely hiányában nem tudok részletesen foglalkozni.

(6) A nonfaktív mondat releváns részeinek szerkezete:¹²

Az alapvető csapásvonalat illetően ez a feltételezett szerkezet összhangban áll azokkal az elemzésekkel, amelyek a nonfaktív igék alatt tételeznek fel strukturáltabb szerkezetet. Az már magyar-specifikus sajátosság, hogy az alárendelt mondat (illetve a törlés után az alárendelt mondatot képviselő *azt*) az ige előtti pozícióban jelenik meg, és ez a mozgatás éppen az információs szerkezettel függ össze. Az, hogy mi kerül az igemódosítói pozícióba, a magyarban teljesen algoritmikus választás eredménye – egy adott értelmezés mellett szinte mindig csak egy választás lehetséges. Az igemódosító információs fókuszot kap, és az igével együtt alkotja a mondat fő állítását. Ennek megfelel az az elképzelés, hogy a nonfaktív igék nem definíció szerint vonzanak komplex cP-t, hanem azért, mert a bővítményük a mondat információs fókusza, egy új propozíciót iktat be a kontextusba, és ezért ez képviseli a

¹² A részleges törlés vagy elszórt törlés (scattered deletion) technikájáról bővebben: Čavar és Fanselow (2001).

A magyarban általánosan érvényes szabály, hogy az igemódosítói pozícióban jobboldali komplementumok nem jelenhetnek meg, ezeknek valamilyen módon (az általam javasolt törléssel, ill. valamiféle exkorporációval) a VP-ben kell maradniuk. Igaz ez például a melléknévi predikátumokra is:

(i) János büszke volt a fiaira. / *János [a fiaira büszke] volt. / *János [büszke a fiaira] volt.

Ennek az általános jelenségnek a magyarázata nem tartozik szorosan dolgozatom tárgyához, de amennyiben a szabályszerűség úgy formalizálható, hogy az igemódosítói pozícióban az adott frázis specifikálója és feje jelenhet csak meg (komplementuma viszont nem), ez összhangban áll azzal a hipotézissel, hogy a (6) alatti szerkezetben a CP valójában az *azt* komplementuma lenne.

főállítást.¹³ Ezzel szemben a faktív igék bővítménye nem kap információs fókuszot – esetükben a főige (az alanynak az alárendelt mondatban megemlélt, tényként kezelt propozícióhoz való hozzáállása) a mondat főállítása.

A magyarban tehát egyértelműen látszik, hova esik egy összetett mondatban az információs fókusz. Ugyanakkor az, hogy a nonfaktív igék esetében az alárendelt mondat, a faktív igéknél pedig a mátrix ige képviseli a mondat fő állítását, korántsem magyar sajátosság. Az angolban például a hangsúlyminta is megkülönbözteti a faktív és nonfaktív igékkel képzett mondatokat – míg az előbbieken a mátrix ige, az utóbbiakban az alárendelt mondat igéje (illetve ha van, akkor ennek komplementuma) viseli a főhangsúlyt.¹⁴

- (9) a. *I FORGOT that Anna is working.*
én elfelejtettem hogy Anna segédige dolgozik
'Elfejtettem, hogy Anna dolgozik.'
- b. *I think that Anna is WORKING.*
én hiszem hogy Anna segédige dolgozik
'Azt hiszem, Anna dolgozik.'

Ugyanez a prozódiai minta a magyarban is megfigyelhető. Míg a nonfaktív igének alárendelt mondat főállítás voltát szintaktikailag az *azt* igemódosítói pozícióban való megjelenése jelzi, addig a mondat főhangsúlya ezekben az összetett mondatokban az alárendelt igére esik. Ezzel szemben a faktív mondatokban a főige viseli a főhangsúlyt (alább aláhúzva):

- (10) a. *Azt hiszem, hogy Petra már hazament.*
b. *Sajnálom, hogy Petra már hazament.*

Tehát a fenti általánosítások a következőképpen összegezhetők:

- > Alapesetben a nonfaktív igék bővítménye (az alárendelt propozíció) a főállítást (információs fókuszot) képviseli a mondatban.
- > Ilyenkor a CP-t egy funkcionális projekció (a fenti ábrákon cP) dominálja, amelynek szemantikai hozadéka egy új elem, jelen

¹³ A „főállítás” definícióját és ennek az igemódosítói pozícióval való összefüggéseit l. pl. Wedgewood (2005) könyvében.

¹⁴ Erről a jelenségről részletesebben: Kallulli (2006).

esetben egy propozíció hozzáadása a kontextushoz; ez azt eredményezi, hogy a propozíció információs fókuszot kap. Ez a funkcionális réteg teszi lehetővé, hogy az alárendelt mondat szintaktikailag megjelenjen a mátrix mondat igemódosítói pozíciójában, ahova a CP más esetben nem tudna felmozogni.¹⁵ A magyarban a funkcionális projekció feje az *azt*, amely a mátrix igével komplex predikátumot alkotva főállítássá válik.

- > A faktív igék esetében nem az alárendelt propozíció, hanem a főige jelöli a főállítást.
- > Ilyenkor a bővítő egy egyszerű CP; nem állítjuk, hanem *megemlítjük*. Mivel a faktív igék bővítőjének igazsága preszupponált, ezért egy ilyen ige által szelektált propozíciót nem lehet alárendelt mondatként bevezetni a kontextusba.

Amint a fenti megfogalmazásból is kiviláglik, ez az általánosítás a faktív esetekben szükségszerű. A faktív igék definíció szerint preszupponált propozíciókat vesznek bővítőként. A preszupponált propozíciókat pedig a beszélő kontextuálisan adottak veszi (hiszen igaznak tételezi fel őket) – ha valamiről (explicit módon vagy hallgatólagosan) feltesszük, hogy igaz, és ebből kiindulva fejezzük ki valaki (a főmondat alanya) hozzáállását a propozíció által leírt helyzethez, akkor ennek a propozíciónak pontosan annyira kell a kontextusban jelenlétének lennie, mint egy határozott kifejezésnek. (Furcsa például azt mondani valakinek: „*Péter nagyon sajnálja, hogy összetörte a kedvenc vázát*” ha a hallgatóról nem tehető fel, hogy az általa ismert kontextusban az alárendelt propozíció legalábbis implicit módon jelen van.) Ezért a predikció szerint a faktív igék minden esetben egyszerű CP-t fognak vonzani, sosem komplex cP-t, mivel ez utóbbi olyan propozíciót kódol, amelyet a beszélő intenciója szerint az alárendelt mondat által vezetünk be a kontextusba.¹⁶

¹⁵ Az, hogy ez miért van, nyitott kérdés, de valószínűleg összefügg azzal az általánosabb szabályszerűséggel, hogy az igemódosítói pozícióban fej utáni bővítők (egy CP esetében a tartalmas rész) nem jelenhetnek meg.

¹⁶ Egy névtelen bíráló rámutatott, hogy a hallgató tudásszintjét explicit módon nem lehet bevonni egy összetett mondat kiértékelésébe. Ezzel teljesen egyetértek – ugyanakkor a beszélő szándéka a faktív igék esetében mégis az, hogy az általa igaznak feltételezett propozíciót (amennyiben az addig a hallgató számára még nem volt ismert) már adatként említse meg, és erről a propozícióról tegyen egy állítást.

Ugyanakkor az általánosítás a nonfaktív igéket már nem szorítja meg egyértelműen. Az, hogy egy ige nonfaktív, pusztán annyit jelent, hogy nem preszupponált a komplementuma, azaz a beszélő nem foglal állást az alárendelt mondat igazságát illetően. A mondat információs fókuszja ettől még lehet az alárendelt mondat (amikor az általa bevezetett propozíció kontextuálisan új) vagy a mátrix ige (amikor az alárendelt mondatban megjelelő propozícióról teszünk a főigével állítást). Az alábbi minimálpárok ezt illusztrálják:

- (11) a. Péter **azt állította**, (hogy) sikeres volt a műtét.
b. Péter **állította**, hogy sikeres volt a műtét.
- (12) a. Péter **azt hiszi**, (hogy) van kiút.
b. Péter **hiszi**, hogy van kiút.

A (11) alatti példákban egyértelmű a jelentéskülönbség a két mondat között: az (a) példában az alárendelt propozíció része az információs fókusz-nak, mivel a mondat főállítás [azt hogy sikeres volt a műtét [állította]]; a (b) példában a főállítás csupán a mátrix ige maga, az alárendelt mondat pedig a mondat azon részéhez tartozik, amelyről az állítás szól. A (11b) jelentése hasonló a faktívokéhoz, és legtermészetesebb olvasata teljesen faktív, de megenged egy olyan olvasatot is, ahol az alárendelt mondat nem preszupponált, például:

- (13) – Nem azt mondta neked Péter, hogy sikeres volt a műtét?
– De, **állította**, hogy sikeres volt, de én nem hittem neki – sokszor nem mond igazat.

Ez tehát azt jelenti, hogy a (11b) mondat nem faktivitás szempontjából különbözik a (11a)-tól, hanem csak abban, hogy a (11a) információs fókuszja az alárendelt mondat. Ugyanez vonatkozik a (12) alatti mondatokra is: a (12a) egy új propozíciót vezet be, míg a (12b) egy megemlített propozícióról tesz egy állítást (itt: hogy Péter hisz ennek az igazságában).

Mindez arra mutat, hogy amikor az ige vonzata egyszerű CP, akkor nem feltétlenül faktív a mondat – az alárendelt mondat viszont nem tartozik az információs fókuszhoz, hanem csak említve van, és a fő állítás a mátrix ige maga. Ez igaz az angolban is:

- (14) a. *Peter believed that Petra would marry him.*
 Peter hitte hogy Petra segédege házasodni őt
 'Péter azt hitte, hogy Petra hozzámegy feleségül.'
- b. *Peter BELIEVED that Petra would marry him – what an idiot!*
 'Péter elhitte, hogy Petra hozzámegy feleségül – micsoda bolond!'

Bár Kallulli (2006) állítása szerint a (14b) típusú mondatok – ahol a főhangsúlyt, a faktívokhoz hasonlóan, a mátrix ige hordozza – faktívvá válnak, az általam megadott lehetséges folytatás egyértelműen mutatja, hogy ez nem szükségszerű. A beszélőnek egyáltalán nem kell az alárendelt mondat igazságát feltételezni. Elég, hogy az összetett mondat főállítás a mátrix ige legyen, és emiatt az alárendelt propozíciót kontextuálisan adottként értelmezzük. Ez így van a glosszában is, ahol még egyértelműbb, hogy a főállítás az igekező+ige komplex predikátum, kiszorítva a mellékmondatot az információs fókuszról.

A fent felvázolt adatok alapján a magyar esetében mindenképpen el kell vetnünk azt az elképzelést, hogy pusztán a főige szemantikai osztályára hagyatkozva elemezzük az alárendelt mondatok különbözőségeit. Ez nem is meglepő, mivel a magyarról köztudott, hogy az információs szerkezet nagyban befolyásolja a szintaxist, például mozgásokat motivál (fókusz és topik projekciókba). Kérdés azonban, hogy olyan nyelvekben, mint az angol vagy a svéd (amelyeknek a szintaxisát sokkal inkább az eset és az egyeztetés mozgatja, nem pedig az információs szerkezeti viszonyok) továbbra is fenntartható-e a hagyományos, faktivitásra alapozó megközelítés. Az egyik lehetséges válasz, hogy igen, és ez azért van, mert az adott nyelv nem tesz lehetővé olyan átmeneti szerkezeteket, mint pl. a (11b) vagy (12b) példák (legfeljebb a hangsúlyozás segítségével, l. (14b)). Ez nem lenne túlzottan szerencsés, mivel kétségbe vonná a magyar elemzés érvényességét. A másik lehetséges válasz, hogy ezekben a nyelvekben is az információs szerkezeti prominencia motiválja a plusz funkcionális struktúrát, és ez a nonfaktív igék alatt ugyanúgy nem kötelező, mint a magyarban. Ez többek között azt jelentené, hogy a svédben megfigyelt opcionális V2-mozgatás (l. (4) példa) valójában nem opcionális, hanem akkor lehetséges (és egyben kötelező, csakúgy, mint a főmondatokban) amikor az alárendelt mondat az információs fókusz. Nagyjából erre a következtetésre jut pl. Biberauer (2002) jórészt afrikaans adatokra alapozva. Amennyiben ez a megfigyelés kiterjeszhető a svédre és az angolra

(és a továbbiakban más nyelvekre), akkor a faktivitásra mint jegyre nincs szükség a szintaxisban, ami mindenképpen pozitív fejlemény.

3. A kötőszó elhagyhatósága

Többen megfigyelték már, hogy a faktív/nonfaktív különbség korrelál az alárendelt mondat kötőszavának elhagyhatóságával. Az angolban például a faktív igék alatt mindig kötelező a kötőszó, míg a nonfaktív igék bővítményének kötőszava bizonyos esetekben opcionális:

- (15) a. *Peter regrets *(that) Petra isn't here.*
Peter sajnálja hogy Petra nincs itt
'Péter sajnálja, hogy Petra nincs itt.'
- b. *Peter said (that) Petra isn't here.*
Peter mondta hogy Petra nincs itt
'Péter azt mondta, (hogy) Petra nincs itt.'

Ahogy a példák glosszái mutatják, alapesetben a magyarban is hasonló minta figyelhető meg. Ez a jelenség azonban korántsem könnyen jellemezhető.¹⁷ Bár első látásra a faktív/nonfaktív különbség játszik itt szerepet, számos más tényező is befolyásolja a kötőszó elhagyhatóságát:

– faktív igék esetében szinte mindig kötelező a kötőszót kitenni (mind az angolban, mind a magyarban) bár egyes szám első személyben az angolban néha elmaradhat, a magyarban nem

– nonfaktív igék esetében általában nem kötelező kitenni a kötőszót, de van amikor mégis:

- (16) a. *Péter nem hiszi *(hogy) Petra eljön a partira.*
b. *PÉTER hiszi azt, *(hogy) Petra eljön a partira.*
c. *Kivel_i is mondta Péter *(hogy) Petra jön a partira t_i?*

A fenti példákban az a közös, hogy nem az alárendelt mondat, hanem valami más (a (16a)-ban a tagadás, a (16b)-ben a kontrasztív fókusz, míg a (16c)-ben az alárendelt mondatból származó kérdőszó) áll a prominens helyen, amely a főállítást kódolja. Ez is arra mutat, hogy a főige szemantikai osztálya nem határozza meg egyértelműen, hogy mikor hagyható el a kérdő-

¹⁷ L. Kenesei és Ortiz de Urbina (1994) áttekintését.

szó és mikor nem. Természetesen az itt megfogalmazott általánosítás (azaz, hogy a kötőszó csak a (6) alatti konfigurációban hagyható el) is csupán deskriptív érvényű – annak megállapítása, hogy a releváns megkötés szintaktikai vagy esetleg prozódiai természetű, további vizsgálatot igényel. Az mindenesetre biztató, hogy első látásra úgy tűnik: a magyar minta valóban jellemezhető annak segítségével, hogy az alárendelt mondat információs fókusz-e (főállítás) a mondatban.¹⁸

4. Konklúziók, kiterjesztések

A fenti példák és magyarázatok arra mutatnak, hogy (legalábbis) a magyar tárgyi mellékmondatok szintaktikai tulajdonságai levezethetők az információs szerkezeti pozíciójukból – azaz, nem az őket bővítményként vevő ige szemantikai osztálya, vagy az alárendelt mondat preszupponált volta a döntő tényező. Ennek alapján joggal várhatjuk el, hogy hasonlóan jelölt (azaz: egy funkcionális projekcióba ágyazott) frázisok előforduljanak más kategóriák esetében is, amennyiben az adott kifejezés információs fókusz a mondatban. Helyhiány miatt erről itt nem tudok részletesebben írni, de egy másik jelenség, amely jó eséllyel ide tartozik, a következő példa:

(17) Péter *rá*-lépett a lábamra.

Ebben a példában az irányjelölő PP az információs fókusz, és ezt az is mutatja, hogy az őt „képviselő” névmási elem igemódosítóként főhangsúlyt kap. Intuitíve könnyen elképzelhető egy olyan elemzés, amely szerint a (17)-ben található *rá* és a nonfaktívok alatt megjelenő *azt* hasonló módon jön létre és hasonló szerepet játszik.

Egy nyitott kérdés a szigetjelenség magyarázata. Ahogy a (3) példa kapcsán a 2. lábjegyzetben már említettem, úgy tűnik, hogy a magyarban nem csak a faktív ige bővítményei, hanem minden tárgyi mellékmondat

¹⁸ Azokban az esetekben, amikor egy faktív ige bővítménye vagy annak egy része kontrasztív fókusz, a kötőszó megint csak kötelező – annak ellenére, hogy ezek a példák látszólag nagyon hasonlítanak a nonfaktívokhoz:

(i) Péter *azt* hiszi, (hogy) Petra hazament.

(ii) Péter *AZT* sajnálja, *(hogy) Petra hazament.

Ez is arra utal, hogy a (ii) példa nem a (6) szerinti szerkezet alapján áll elő.

többé-kevésbé gyenge sziget.¹⁹ Ez összefügg azzal is, hogy az alternatív stratégia (a – többek között – „részleges mozgatás” címen ismert szerkezet) csak a nonfaktív igékkel képezhető:

(18) *Mit gondolsz/*sajnálsz, (hogy) hova megyünk kirándulni?*

Horváth (1995) meglátása szerint a (18)-típusú mondatokban a *mit* kérdőszó nem az alárendelt mondatban szereplő kérdőszó, hanem az egész alárendelt mondat asszociátuma. Ürögdi és deCuba (2007) erre alapozva azt állítják, hogy a *mit* ebben az esetben ugyanúgy a cP-ben generálódik, mint az *azt* – ez magyarázza, hogy a (18) alatti szerkezet faktív igékkel nem állítható elő. Ez azt is jelenti, hogy amikor a nonfaktív ige nem cP-t, hanem CP-t szelektál (azaz: a komplementuma az előfeltevés része), ugyanúgy fog viselkedni a mondat, mint egy faktív példa, és a nem-specifikus kérdőszavak kiemelése lehetetlenné válik. Ugyanakkor az alábbi példák arra engednek következtetni, hogy a kérdőszó-kiemelési stratégia valóban csak akkor alkalmazható, amikor a főige komplementuma az előfeltevés része, míg a „részleges mozgatás” stratégia a cP megjelenésével függ össze:

- (19) a. *Mit gondolsz, (hogy) kivel voltam tegnap moziban?*
(beszélgetés-nyitó; kontextus nélkül)
b. *(Mégis) kivel gondolod, hogy tegnap moziban voltam?*
(előfeltevés: azt gondolod, hogy valakivel moziban voltam tegnap)

Amennyiben a fenti kontraszt széles körben megfigyelhető, ez arra mutat, hogy a beágyazott kérdések esetében is az a releváns tényező, hogy az alárendelt mondat az információs fókusz vagy az előfeltevés része. A szintaktikai kérdés ekkor az lesz, hogy vajon egy cP-ből miért nem lehet kérdőszavakat kimozgatni (azaz: miért lép ilyenkor kötelezően életbe a wh-expletívumos stratégia), és hogy ugyanakkor egy CP specifikálóján keresztül

¹⁹ A releváns adatok rendkívül árnyaltak és ezért tüzetesebb vizsgálatot igényelnek, de mindenképpen úgy tűnik, hogy egyrészt nem lehetetlen a faktív mondatok bővítményéből kihozni egy (specifikus) adjunktumot (l. (i)) és ugyanakkor sok esetben igen nehézkes egy adjunktum kiemelése egy nonfaktív bővítményből is (l. (ii), amelynek az angol megfelelője teljesen jólformált):

- (i) *Melyik filmszárral, sajnálod, hogy még sosem láttalak együtt sétálni t_i?*
(ii) *??Hogyan_i gondolod, hogy a szerelő végül megjavította a kocsit t_i?*

miért csak specifikus elemeket lehet kivinni. Egy lehetséges magyarázat éppen a két kategória közötti, referencialitás-beli különbségekre alapozhat.

Mindezek a kérdések további kutatásokat igényelnek.

HIVATKOZÁSOK

- Biberauer, Th. 2002: Reconsidering Embedded V2: How „real” is this phenomenon? [A beágyazott V2 újragondolása: mennyire „valóságos” ez a jelenség?] in *RCEAL Working Papers*, Vol. 8. Cambridge University.
- Ćavar, D. és Fanselow, G. 2001: Distributed Deletion [Nem-folytonos törlés], in A. Alexiadou ed.: *Universal of Language: Proceedings of the 1999 GLOW Colloquium*, Benjamins, Amsterdam.
- deCuba, C. és Ürögdi, B. 2001: *The role of factivity in the syntax and semantics of embedded clauses* [A faktivitás szerepe a beágyazott mondatok szintaxisában és szemantikájában], kézirat: Stony Brook University, NY.
- deCuba, C. 2006: The Adjunction Prohibition and Extraction from Non-Factive CPs [Az adjunkciós megszorítás és a nonfaktív CP-kből való kiemelés], *Proceedings of WCCFL 25*, University of Washington, Seattle.
- É. Kiss, K. 2002: *The Syntax of Hungarian* [A magyar nyelv szintaxisa], (Cambridge Syntax Guides), Cambridge University Press, Cambridge.
- Haegeman, L. 2006: Conditionals, factives and the left periphery [A feltételes mód, a faktivitás és a CP bal perifériája], *Lingua* 116, 1651–1669.
- Heycock, C. 2000: Embedded Root Phenomena [Az alárendelt mondatok főmondati tulajdonságai], in H. van Riemsdijk és M. Everaert eds: *The Blackwell Companion to Syntax*. Blackwell Publishing.
- Holmberg, A. 1983: The Finite Sentence in Swedish and English [A finit mondat a svédben és az angolban], *Scandinavian Syntax*, Linguistics Department University of Trondheim.
- Horváth, J. 1995: Partial Wh-movement and Wh “Scope-Markers”, [Részleges kérdőszó-mozgatás és „hatókör-jelölők”], in I. Kenesei szerk. *Approaches to Hungarian* 5, JATE, Szeged

- Kallulli, D. 2006. Triggering Factivity: Prosodic evidence for syntactic structure [A faktivitás kiváltása: Prozódiái érvek a szintaktikai szerkezet mellett], in D. Baumer, D. Montero és M. Scanlon eds: *Proceedings of 25th West Coast Conference on Formal Linguistics*, Sommerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 211–219.
- Kenesei I. 1992: Az alárendelt mondatok, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan I: Mondattan*, Akadémiai, Budapest.
- Kenesei, I. 1994: Subordinate clauses [Alárendelt mondatok], in F. Kiefer és K. É. Kiss szerk.: *The Syntactic Structure of Hungarian*, Academic Press, San Diego.
- Kenesei, I. és Ortiz de Urbina, J. 1994: *Functional Categories in Complementation* [A bővítmények funkcionális kategóriái], <http://www.nytud.hu/kenesei/publ/funcat.pdf>
- Kiparsky, P. és Kiparsky, C. 1970: *Fact* [Tény], in M. Bierwisch és K. Heidolph szerk.: *Progress in Linguistics*, Hága: Mouton.
- Krifka, M. 1999: Quantifying into question acts, in T. Matthews és D. Strolovitch eds: *SALT IX*, Department of Linguistics, Cornell University, CLC Publications.
- McCloskey, J. 2005: *Questions and questioning in a local English* [A kérdés és a kérdőmondat egy angol dialektusban], in R. Zanuttini, H. Campos, E. Herburger és P. H. Portner eds: *Cross-Linguistic Research in Syntax and Semantics: Negation, Tense and Clausal Architecture*, Georgetown University Press.
- Nichols, L. 2001: *The Syntax and Morphosyntax of Propositional Complementation* [A propozicionális bővítmények szintaxisa és morfo-szintaxisa], kézirat. Harvard University.
- Ürögdi, B. és deCuba, C. 2007: *Informational prominence as functional structure (Eliminating factivity from syntax)*. [Az információs prominencia mint funkcionális struktúra (A faktivitás kiiktatása a szintaxisból)]. Poszter, ICSH 8, New York.
- Vikner, S. 1995: *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages* [Igemozgatás és expletive alanyok a germán nyelvekben], Oxford University Press.
- Wedgwood, D. 2005: *Shifting Focus* [A fókusz ártértelezése], Elsevier.